

СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ АПК УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОСИЛЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ

Р. Хірівський, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0002-7299-429X

Р. Содома, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0002-5020-6440

Львівський національний аграрний університет

О. Клебан, викладач

ORCID ID: 0000-0001-8382-9807

Т. Устиновська, викладач

ORCID ID: 0000-0002-1073-6359

Вишнянський коледж Львівського НАУ

<https://doi.org/10.31734/economics2021.28.184>

Хірівський Р., Содома Р., Клебан О., Устиновська Т. Стратегія розвитку АПК України в умовах посилення міжнародної конкуренції

Тематика дослідження присвячена вивченню розвитку агропромислового комплексу України. Нами визначено сутність стратегії розвитку та узагальнено методики її формування, досліджено особливості міжнародної конкуренції та її роль. Здійснено аналіз тенденцій розвитку експорту продукції АПК, на підставі чого визначено зовнішньоторговельні пріоритети розвитку аграрного сектору України. На основі досліджень обґрунтовано еко-інноваційну модель розвитку для експортоорієнтованих підприємств агропромислового комплексу України. Передбачено розвиток аграрного сектору України на глобальному рівні, що дало можливість надати рекомендації щодо вдосконалення стратегії розвитку АПК України.

Досліджено питання моделювання зовнішньоекономічної діяльності в аграрному секторі, використано модель часткової рівноваги, що застосовується в зазначеній сфері в країнах ЄС.

Проведено аналіз теоретичних засад та здійснено огляд літератури в цій сфері. Також виділено сфери розвитку та перспективи цього напрямку. Поставлена економічна задача, описана економіко-математична модель зовнішньоекономічної діяльності в аграрному секторі.

Досліджено конкурентоспроможність продукції рослинництва, оцінено зв'язок аграрного сектору з іншими, розглянуто задачу максимізації доходу від реалізації продукції, виконано аналіз та спрогнозовано показники зовнішньоекономічної діяльності розвитку сільського господарства, використовуючи модель часткової рівноваги, бо експорт дає змогу отримати прибутки, а імпорт – забезпечити зменшення дефіциту певних товарів. На основі отриманих результатів зроблено висновки та надано пропозиції щодо адекватності моделі та її практичного використання в межах об'єднаних територіальних громад.

Ключові слова: стратегічне планування, агропромисловий комплекс, експортно-імпортний потенціал, торговий баланс, експортні квоти.

Khivivskiy R., Sodoma R., Kleban O., Ustynovska T. Strategy of development of the agro-industrial complex of Ukraine in the conditions of strengthening the international competition

The research topic is devoted to the study of the development of the agro-industrial complex of Ukraine. We have identified the essence of development strategies and generalized methods of its formation, studied the features of international competition and its role. The analysis of trends in the development of exports of agricultural products, based on which the foreign trade priorities for the development of the agricultural sector of Ukraine is conducted. Based on the research, the eco-innovative development model for export-oriented enterprises of the agro-industrial complex of Ukraine is substantiated. The development of the agricultural sector of Ukraine at the global level is envisaged, which secured provision of the recommendations on improving the development strategy of the agro-industrial complex of Ukraine.

The issue of modeling foreign economic activity in the agricultural sector is studied, the model of partial equilibrium used in this field in the EU countries is used.

The analysis of the theoretical foundations and a review of the literature in this area is made. The areas of development and prospects in this area are also highlighted. The economic problem is set, the economic-mathematical model of foreign economic activity in the agricultural sector is described.

The competitiveness of crop products is studied, and the connection of the agricultural sector with others is evaluated, the task of maximizing income from sales of products is considered, the analysis of foreign economic activity of

agricultural development is performed. After analyzing the results, conclusions were drawn and suggestions were made on the adequacy of the model and its practical use within the united territorial communities.

Key words: strategic planning, agro-industrial complex, export-import potential, trade balance, export quotas.

Постановка проблеми. Починаючи з 2014 року Україна стала більше освоювати європейський ринок, піддалася великій кількості реформ та втратила одного з найбільших торговельних партнерів, що призвело до переорієнтування зовнішньоторговельних потоків, зокрема в сільськогосподарському секторі.

Для вдалого розвитку національної економіки потрібно здійснити моделювання та проаналізувати динаміку аграрної галузі, визначити подальші перспективи та здійснити прогноз її розвитку. Тематика дослідження є важливою як на макrorівні, так і на мікрорівні, бо сільськогосподарські товари займають велику частину експортних операцій нашої держави, що є джерелом отримання прибутку та надходжень до бюджету.

Розроблена модель може бути використана державою, яка хоче забезпечити ріст національної економіки, оскільки на цій моделі можна проаналізувати вплив будь-яких дій (економічних чи політичних), що мають безпосередній зв'язок з АПК.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням стратегій розвитку агропромислового комплексу, проблем зовнішньої торгівлі сільськогосподарською продукцією та забезпечення її конкурентоспроможності присвячені праці І. В. Баневої, О. В. Боднар, І. О. Гончаренко, О. М. Бородіної, В. А. Гавриша, О. О. Стахорського, В. С. Шебаніна, В. М. Яценко та інших науковців.

Досить популярним визначенням поняття стратегії серед вітчизняних фахівців є визначення, дане І. Ансоффом. На його думку, стратегія – це набір правил для прийняття рішень, якими керується організація у своїй діяльності [3].

Водночас Г. Мінцберг розглядає стратегію як патерн, або план, що інтегрує головні цілі організації, її політику і дії в якесь узгоджене ціле [7]. Дослідник Б. Карлоф визначає стратегію як узагальнюючу модель дій, необхідних для досягнення поставлених цілей шляхом координації та розподілу ресурсів компанії. Учений М. Портер вважає, що стратегію варто розглядати як спосіб реагування на зовнішні можливості й загрози, внутрішні сильні та слабкі сторони [6]. Дослідник С. Покропивний дає визначення, що стратегія – це генеральна комплексна програма дій, що визначають пріоритетні для підприємства проблеми,

його місію, головні цілі та розподіл ресурсів для їх досягнення. За своїм змістом стратегія є довгостроковим плановим документом, результатом стратегічного планування [1].

Постановка завдання. Наша мета – дослідження теоретичних засад і комплексного стану зовнішньої торгівлі в аграрному секторі та вдосконалення практичних розробок при здійсненні зовнішньоторговельної діяльності в зазначеній сфері з використанням моделювання для подальшого прогнозування на основі потенціалу агропромислового комплексу.

Відповідно до мети було поставлено такі завдання:

- 1) проаналізувати сучасний стан зовнішньої торгівлі, зокрема в аграрному секторі, та визначити перспективні напрями розвитку;
- 2) дослідити, чи є оптимальною сучасна структура експорту;
- 3) здійснити аналіз джерел, обґрунтувати та побудувати оптимальну модель, що підходить до поставленої мети;
- 4) систематизувати зібраний статистичний, нормативний та інший матеріал для вирішення моделі з подальшим аналізом результатів;
- 5) визначити недоліки моделі та надати пропозиції щодо її покращання.

Виклад основного матеріалу. Зовнішня торгівля товарами та послугами дозволяє задовольнити індивідуальні потреби споживачів більшою мірою, бо ці товари та послуги можуть мати кращу якість, ніж вітчизняні. Також зовнішньоекономічна діяльність дає перспективи ввозити продукцію, яка всередині держави виготовляється нерационально, і тим самим надає можливість спрямувати виробничі потужності на виготовлення інших товарів, що допоможе поліпшити їхню якість. Зовнішньоекономічна діяльність є динамічним процесом, тому її сальдо буває негативним (імпорт > експорту), що спричинює формування зовнішньої заборгованості та зменшення національного добробуту населення.

Зовнішня торгівля характеризується динамічністю, і зараз, в умовах глобалізації, вона має ще більший вплив на світовий економічний розвиток. З початку 2016 року діє зона вільної торгівлі між Україною та ЄС, що надає можливість стимулювати експорт та імпорт, збільшити

обсяг надходження інвестицій та можливості надходження прибутку від реалізації товарів [7].

Загалом нині наша країна має зону вільної торгівлі майже зі 45 країнами (рис. 1) і зараз тривають перемовини з Туреччиною та іншими країнами [7].

На сьогодні в Україні не так багато галузей, які показують позитивний результат, але сільське господарство саме одна з них.

Проаналізувавши дані Держкомстату [4], ми виявили, що в структурі ВВП 2020 року сільське господарство поступається лише переробній промисловості та займає велику частку в експортних операціях нашої держави.

Загалом аграрний сектор є одним з основних напрямів, що формують ВВП та валютний виторг.

За даними Державної служби статистики у 2020 році [5], у товарній структурі зовнішньої торгівлі продукти рослинного походження становили у відсотках до загального експорту аж 21,3 %, з яких 15 % – зернові культури та 4,8 % – насіння і плоди олійних рослин. В експорті сільськогосподарська продукція поступається лише недорогоцінним металам та виробам з них, але лише на 2,1 %.

На рис. 2 зображено діаграму географічної структури торгівлі товарами у 2020 році. Проаналізувавши діаграму, бачимо, що найбільшим торговельним партнером, який імпортує нашу продукцію, незважаючи на конфлікт, усе ще залишається Російська Федерація (якщо не враховувати країни Європейського Союзу як одне ціле).

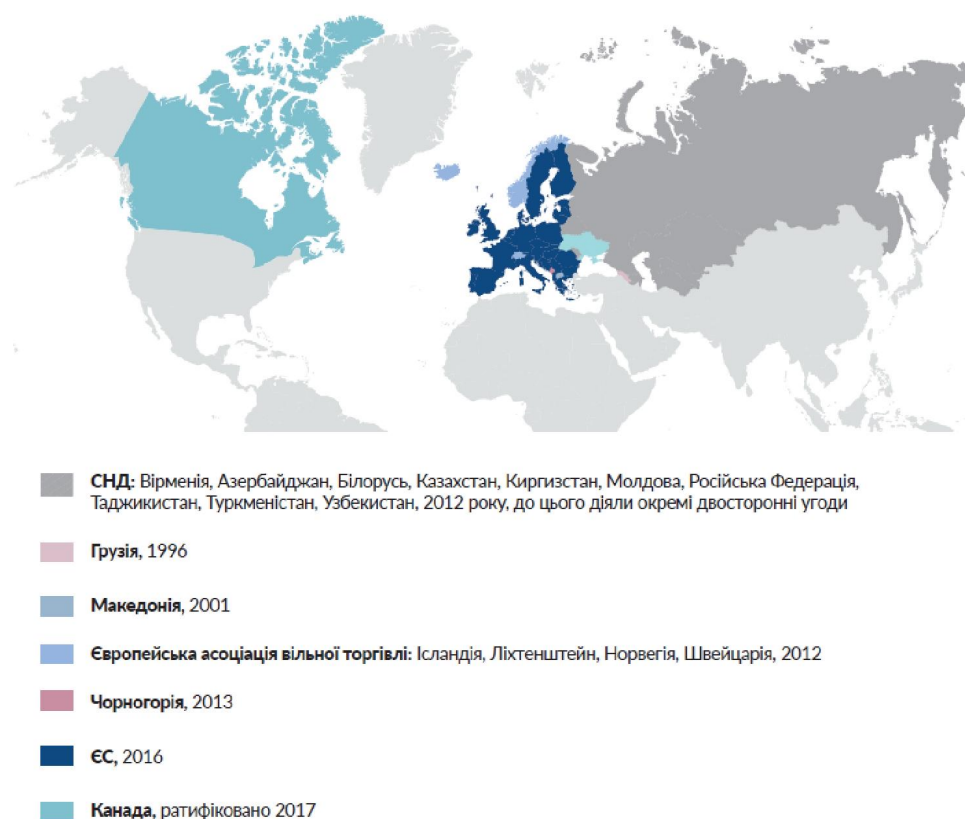

Рис. 1. Країни, з якими діє зона вільної торгівлі України

Під час детального аналізу товарів, які імпортують країни ЄС, було виявлено, що імпорт Туреччини складається на 9,4 % з експорту зернових культур, що становить 236 545,15 тис. дол. США та на 11,9 % з групи товарів «насіння і плоди олійних рослин», що становить 299 672,89 тис. дол. США.

Серед країн ЄС найбільше імпортують українських товарів:

1. Польща – 19 % імпорту становить продукція українського АПК на суму 518 202,6 тис. дол. США;
2. Італія – 30 % на суму 749 716 тис. дол. США;
3. Німеччина – 21,9 % на суму 385 061,5 тис. дол. США.

Географічна структура зовнішньої торгівлі товарами у 2020 році подана на рис. 2.

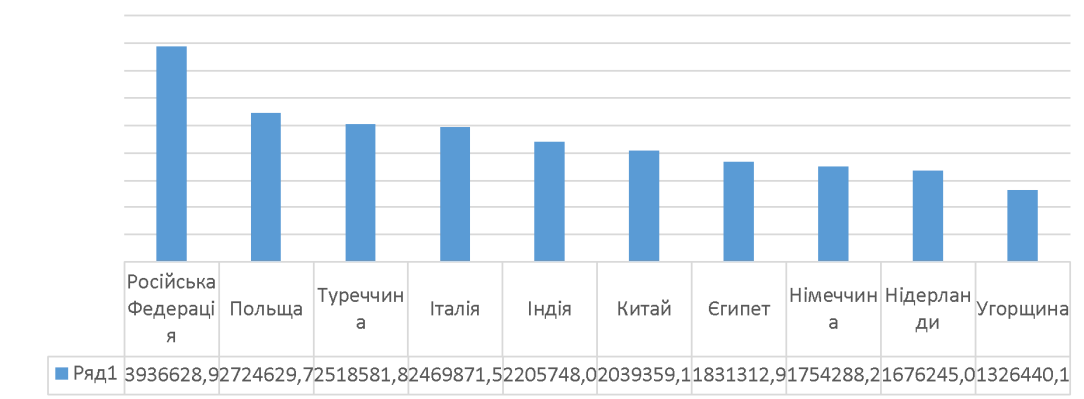

Рис. 2. Географічна структура зовнішньої торгівлі товарами у 2020 році, тис. дол. США

Найбільшим імпортером продукції АПК з України є країни ЄС (4,55 млрд дол. США). Серед продукції, яка найбільше експортується в ці країни, можна виділити зернові культури (1,71 млрд дол. США) та олії рослинного походження (1,48 млрд дол. США). Країнами ЄС, які найбільше імпортують українську аграрну продукцію, є Нідерланди, Іспанія та Німеччина.

Індія у 2020 році була найбільшим імпортером продукції АПК з України. Сукупний обсяг експорту в Індію становив 1,85 млрд дол. США, лише обсяг експорту соняшникової олії становив 1,58 млрд дол. США.

Наступною країною, куди найбільше експортується українська аграрна продукція, є Єгипет (1,17 млрд дол. США) (рис. 3).

Доцільно розглянути динаміку експорту Україною продукції зернових культур у грошовому вимірі (табл. 1).

Найбільшими імпортерами пшениці з України у 2020 році були: Єгипет (438,3 млн дол. США), Індонезія (327,8 млн дол. США), Бангладеш (308,8 млн дол. США), Індія (257,3 млн дол. США), Туніс (132,3 млн дол. США) та Філіппіни (102,9 млн дол. США).

Найбільшими імпортерами жита були такі країни, як Польща (1,1 млн дол. США), Іспанія (0,8 млн дол. США), Бангладеш (0,6 млн дол. США), Індонезія (0,5 млн дол. США) та Білорусь (0,4 млн дол. США).

Ячмінь Україна найбільше експортує в Саудівську Аравію (295,2 млн дол. США), Китай (123,9 млн дол. США), Лівію (58,4 тис. т), Туреччину (34,4 млн дол. США) та Ізраїль (27,1 млн дол. США). Примітним є те, що частка експорту ячменю до Саудівської Аравії становить 42 % сукупного експорту ячменю США. Експортувати ячмінь до Китаю Україна почала лише у 2014 році – 38,1 млн дол. США, темпи росту експорту ячменю до Китаю становлять 325 %.

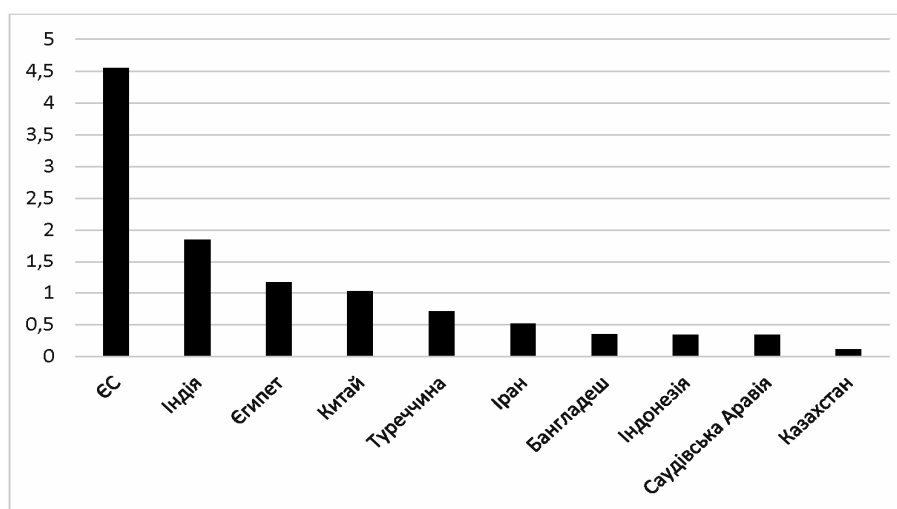

Рис. 3. Найбільші імпортери української аграрної продукції у 2020 році, млрд дол. США

Динаміка експорту зернових культур України, млн дол. США

Культура	Рік				
	2016	2017	2018	2019	2020
Пшениця	2330,5	1891,5	2290,8	1441,5	2759,8
Жито	2,483	3,357	9,135	2,419	3,886
Ячмінь	963,7	575,7	841,9	663,6	710,55
Овес	0,5	0,7	1,3	2,8	1,75
Гречка	13,2	12,1	11,6	22,6	14,6
Кукурудза	3893,0	3833,3	3350,7	3012,9	2989,1

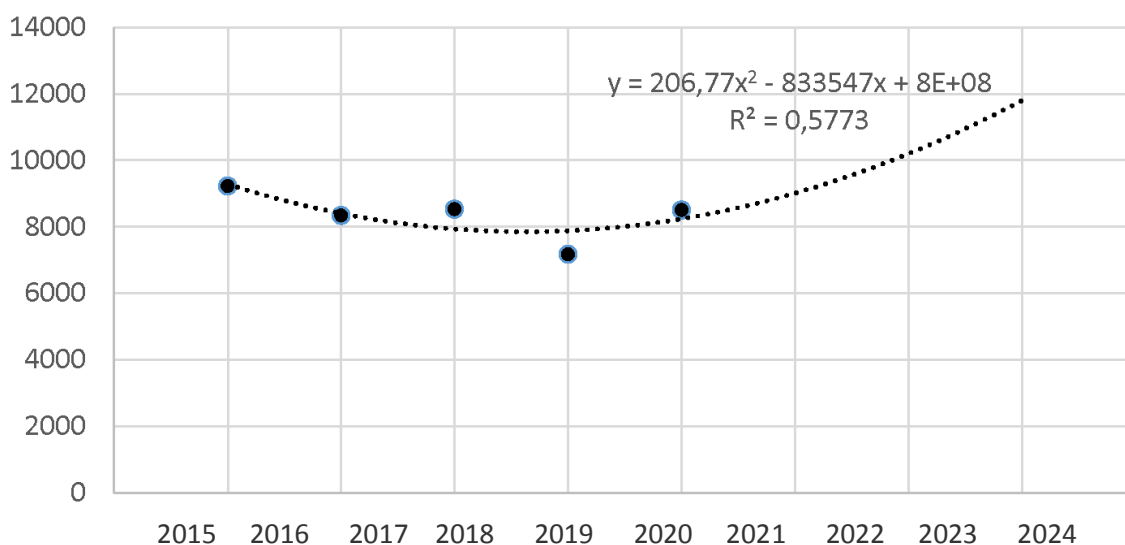

Рис. 4. Прогноз обсягів експорту зернових культур.

Динаміка світового імпорту зернових культур, млн дол. США

Культура	2016	2017	2018	2019	2020
Пшениця	49607,1	52217,7	41846,8	38626,7	41667,3
Жито	496,4	417,9	241,1	167,0	219,1
Ячмінь	9474,9	8522,9	8429,6	5753,2	6664,4
Овес	867,7	947,8	858,7	768,8	815,3
Гречка	955,0	1198,2	1093,7	965,7	957,1
Кукурудза	38918,0	37509,9	32449,6	31533,0	32123,7
Продукція переробки зерна	19432,0	19697,0	18179,0	17910,6	17573,9

Варто розглянути динаміку сукупного світового імпорту зернової продукції (табл. 2).

Для наочності побудуємо графік, а також спрогнозуємо обсяги сукупного експорту зернових культур на найближчі три роки (рис. 4).

З кожним роком спостерігається різке зменшення обсягів експорту насіння соняшнику, порівняно з 2015 роком обсяги експорту скоротилися

майже у 18 раз. Найбільшими імпортерами соняшнику з України у 2020 році були: Туреччина (6,4 млн дол. США), Німеччина (3,7 млн дол. США), Італія (2,6 млн дол. США), Румунія (2,4 млн дол. США) та Нідерланди (2,4 млн дол. США).

Україна на світовому ринку впевнено нарощує свої позиції щодо експорту продукції

агропромислового комплексу. Але збереження досягнутих результатів і вихід у лідери в нових товарних сегментах вимагають максимально ефективного використання можливостей, які надає ринок, прискореного технологічного розвитку.

Країни і міждержавні об'єднання зараз активізують роботу з розвитку системи глобальних торговельних угод, нарощуючи просування продукції національних АПК, посилюючи захист своїх ринків збуту.

Ще одна важлива світова тенденція – активний розвиток центрів розробки і впровадження передових агротехнологій як нового інструменту державної підтримки розвитку АПК.

Зараз у світовій економіці розгортається нова технологічна хвиля, яка буде характеризуватися розвитком робототехніки; біотехнологій, оснований на сучасних досягненнях молекулярної біології та генної інженерії; нанотехнологій; систем штучного інтелекту. Посилюється актуальність гнучкої автоматизації виробництва, значно збільшуються обсяги використання відновлюваних джерел енергії, біотехнології стануть основою розвитку АПК.

Усе це створює передумови для формування нової структури ринків засобів виробництва та продукції агропромислового комплексу.

Україна має значний потенціал розвитку АПК на глобальному рівні. Це зумовлено такими сильними сторонами, як сприятливі агрономічні умови, наявність багатогалузевої інфраструктури та наявність освіченого працездатного людського капіталу.

На нашу думку, можливі два сценарії розвитку АПК України на глобальному рівні.

Сценарій «Локальний розвиток» передбачає досягнення стабільного зростання сектору і спеціалізацію на тих сегментах ринків, де продукція АПК України вже є конкурентоспроможною.

У сценарії «Глобальний прорив» можна також вийти на нові для українського АПК ринки за рахунок форсованого науково-технологічного розвитку.

За нашими оцінками, Україна може наростити до 2030 року частку у світовому експорті продукції АПК за реалізації першого сценарію – до 1,5 %, а за реалізації другого сценарію – до 3,5 %. Нинішня частка, нагадаємо, становить 1,28 %.

Основними драйверами розвитку АПК України в сценарії «Локальний розвиток» будуть поступове пожвавлення економіки, імпортозаміщення і подальший розвиток традиційних експортних ніш. Поліпшення умов для інвестицій буде пов'язано з ефектами стимулюючої грошово-кредитної і бюджетної політики.

Основною умовою реалізації сценарію «Глобальний прорив» буде прискорення зростання української економіки в середньостроковій перспективі за рахунок збільшення державних інвестицій. Цей сценарій передбачає додаткові вкладення в розвиток наукової та інноваційної діяльності, підтримку експорту сільськогосподарської продукції та стимулювання споживчого попиту на вітчизняні товари (рис. 5).

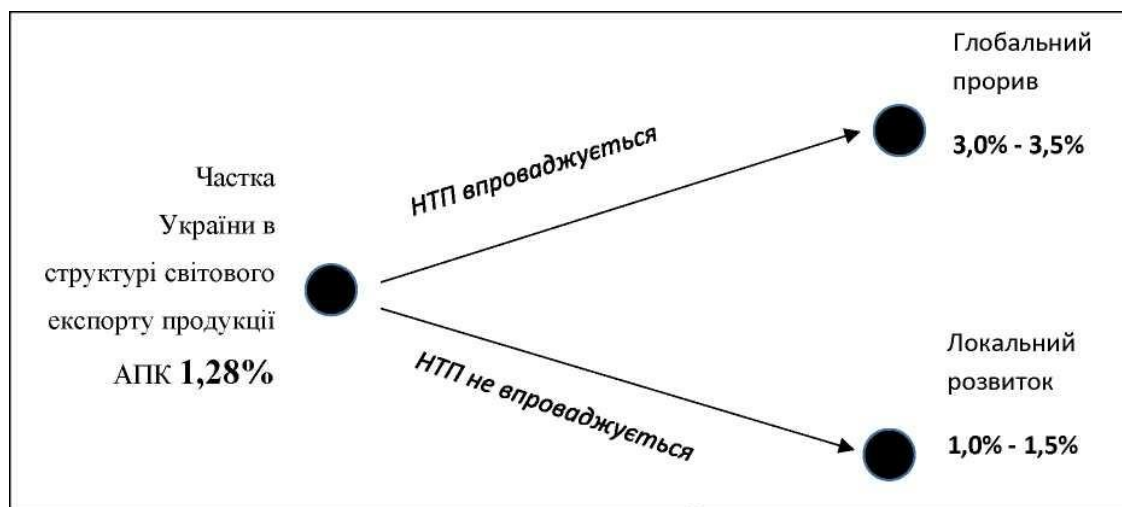

Рис. 5. Сценарії розвитку АПК України.

Головною метою науково-технологічного розвитку АПК України є забезпечення конкурентоспроможності української продукції на зовнішньому і внутрішньому ринках насамперед за рахунок створення, поширення і застосування новітніх досягнень науки і технологій. Реалізація цієї мети покликана забезпечити перехід до високопродуктивного (прискорена селекція, діючі речовини для сучасних ветпрепаратів та засобів захисту рослин тощо), високотехнологічного (синтетична біологія, харчові біотехнології, функціональні продукти харчування тощо), ресурсоефективного (розумне сільське господарство, збалансовані уніфіковані корми тощо), клімато-адаптивного (районовані сорти і породи, іригаційні комплекси нового покоління, вертикальні ферми тощо) виробництва сільськогосподарської сировини і продукції з високим рівнем переробки.

Масове виробництво та експорт конкурентоспроможної продукції з високою доданою вартістю стануть можливими завдяки стійкому зростанню продуктивності праці та ресурсоефективності.

Такий сценарій передбачає активізацію міжнародного співробітництва. Цьому сприятиме зацікавленість низки країн, що мають обмежені агрокліматичні можливості, у стабільному постачанні сільськогосподарської продукції, сировини та продовольства, створення сільськогосподарських виробництв в інших країнах зі сприятливими агрокліматичними умовами.

Прогноз науково-технологічного розвитку агропромислового комплексу закладає основу для формування галузевої системи технологічного прогнозування. Ця система повинна бути орієнтована на забезпечення перспективних потреб сектору з урахуванням розвитку ключових виробничих технологій. Основними функціями системи технологічного прогнозування АПК України в перспективі повинні стати:

1) регулярний моніторинг глобальних технологічних трендів;

2) визначення технологічних загроз та можливостей, формування сценарних умов науково-технологічного розвитку АПК;

3) організація пошуку та аналізу інформації й результатів наукових досліджень і технологічних розробок вітчизняних і зарубіжних організацій АПК, у тому числі про проривні технології, здатні чинити радикальний вплив на складену структуру аграрних ринків, змінити попит на продукцію галузей АПК;

4) забезпечення регулярної корекції прогнозу науково-технічного розвитку АПК, переліку

першочергових напрямів науково-технологічного розвитку та галузевих критичних технологій АПК, а також галузевих технологічних дорожніх карт.

Перед українською економікою гостро стоїть завдання пошуку нових джерел росту, одним з яких повинен стати високотехнологічний та глобально конкурентний агропромисловий комплекс. Просування в цьому напрямі вимагає вдосконалення науково-технічної політики в АПК, підвищення якості методичного, інформаційного та експертно-аналітичного забезпечення відповідних управлінських рішень. Для досягнення цієї мети важливо забезпечити підвищення ефективності реалізації інструментів галузевого регулювання. Також необхідно збільшити масштаби фінансування аграрної освіти та аграрної науки, яке сьогодні є на недостатньо високому рівні.

За обсягами транскордонних переказів лідерство зберігають системи переказів коштів, створені резидентами США (Western Union, MoneyGram, RIA): 93 % – в Україну та 96 % – з України [8].

Висновки. Отже, зараз інновації в АПК переживають вибухове зростання. У середньостроковій перспективі саме вони визначатимуть нових лідерів агроринку. За останні роки більш ніж у 10 разів зріс обсяг інновацій в стартапах, що спеціалізуються на нових агротехнологіях.

На нашу думку, використання системного, продуманого державного підходу для впровадження нового покоління цифрових та фінансових технологій у сільське господарство повинно стати важливою і перспективною складовою стратегії розвитку АПК України.

Також ми припустили, що використання таких технологій землеробства захищеного ґрунту, як вертикальні ферми, може сприяти входженню України до складу світових лідерів із застосування сучасних агротехнологій, а також через швидке зростання цього ринку виробництво обладнання для вертикальних ферм сприятиме розвитку вітчизняного високотехнологічного АПК.

Ще одним з нових напрямів технологічного розвитку АПК можна виділити ринок сільськогосподарських безпілотних літальних апаратів (БПЛА). Можливості внутрішнього ринку України достатні для формування на його базі одного зі світових лідерів ринку агро БПЛА.

Ми визначили два основних сценарії розвитку сфери АПК України до 2030 року. Згідно з першим основними драйверами розвитку українського сільського господарства будуть: поступове пожвавлення економіки, імпортозаміщення і

подальший розвиток традиційних експортних ніш. Поліпшення умов для інвестицій буде пов'язано з ефектами стимулюючої грошово-кредитної і бюджетної політики.

Другий сценарій «Глобальний прорив» передбачає розробку та реалізацію науково-технологічної політики у сфері АПК. Головною метою науково-технологічного розвитку АПК України є забезпечення конкурентоспроможності української продукції на зовнішньому і внутрішньому ринках насамперед за рахунок створення, поширення і застосування новітніх досягнень науки і технологій.

Бібліографічний список

1. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи) / М. В. Присяжнюк та ін. Київ: ННЦ ІАЕ, 2019. 1008 с.
2. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств: підручник. 2-ге вид., допов. і перероб. Київ: КНЕУ, 2018. 624 с.
3. Ансофф И. Стратегическое управление: пер. с англ. Москва: Экономика, 1989. 520 с.
4. Бабенко А. А. Забезпечення продовольчої безпеки України в умовах реформування і регулювання аграрного сектору економіки: автореф. дис. ... канд. екон. наук. Луганськ, 2013. 20 с.
5. Баюра Д. О., Петрук В. В. Теоретичні аспекти розвитку стратегічного планування на підприємствах в умовах ринкової нестабільності. *Наукові праці НДФІ*. 2014. Вип. 2 (67). С. 153–158.
6. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#n10> (дата звернення: 18.04.2021 р.)
7. Стратегія як центральний елемент стратегічного менеджменту / Р. І. Завадяк, В. В. Попович, Л. М. Ціцак, Ю. О. Дідович, О. А. Федорович. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2018. С. 154–158.
8. Содомо Р. І., Агрес О. Г., Шматковська Т. В. Діджиталізація платіжних систем. *Вісник Львівського національного аграрного університету: економіка АПК*. 2020. № 27. С. 75–82.

Стаття надійшла 22.04.2021